

У пачатку XX ст. паступова мяняецца тэхнічнае абсталяванне кафляной вытворчасці. Замест фармоўкі ў гіпсавых формах пачынае ўжывацца штамп і прэс з металічнымі формамі. У гэты перыяд дэкор кафляных печаў адпавядае архітэктурнаму стылю мадэрн.

1. Беларуская кафля. – Мінск, 1989. – С. 30.

2. Здановіч Н. І. Беларуская паліваная кераміка XI–XVIII стст. / Н. І. Здановіч, А. А. Трусаў ; пад рэд. Г. В. Штыхава. – Мінск, 1993. – С. 20.

3. Кацёр, М. С. Народно-прикладное искусство Белоруссии: от первобытного общества до 1917 года / М. С. Кацёр. – Минск, 1972. – С. 51–52.

4. Угрыновіч, У. Дрэва жыцця / У. Угрыновіч // Мастацтва Беларусі. – 1988. – № 12. – С. 48.

5. Угрыновіч, У. Кафля з выявай букета / У. Угрыновіч // Мастацтва Беларусі. – 1986. – № 5. – С. 32.

*І. В. Хамутова,  
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў,  
г. Мінск*

## **ВЫКАРЫСТАННЕ ЗЕРНЯ З ЗАЖЫНАЧНАГА СНАПА Ў ЗАХОДНЕПАЛЕСКАЙ КАЛЯДНАЙ АБРАДНАСЦІ**

Мэта артыкула – прасачыць узаемасувязь каляндарнай абраднасці на Заходнім Палессі на прыкладзе Жніўнай і Каляднай абраднасці, а менавіта вызначыць ролю зерня з зажыначнага снапа ў каляднай абраднасці.

Каляндарная абраднасць на Заходнім Палессі прываблівае ўвагу даследчыкаў трываласцю мясцовых традыцый. У дадзеным этнаграфічным рэгіёне Беларусі традыцыя бытавання жніўнай абраднасці захавалася да нашых дзён.

Жніво падводзіла вынік усёй шматдзённай працы сялян. Святкавалася на Брэстчыне, як і паўсюль на Беларусі, комплексам разнастайных поліфункцыянальных абрадаў і звычайў, які складаўся з трох паслядоўных этапаў: зажынак, жніва і дажынак. Ключавымі рэпрэзентатыўнымі аб'ектамі ў жніўнай абраднасці рэгіёна з'яўляюцца: першы сноп (захоўвалі на працягу

года ў чырвоным куце, зерне з яго выкарыстоўвалі ў сакральных практыках), прымеркаванае выпяканне «маладога» хлеба, прамаўленне спецыяльных прыгавораў, «абясшкодзванне» заломаў у жыце, крыж з каласоў, апошнія нязжатыя каласы («барада»), апошні сноп (значна радзей – дажынкавы вянок) [11, с. 176].

Жыта – найважнейшая збожжавая культура беларусаў, значна міфалагізаваная ў народнай свядомасці, і такая ўвага не выпадковая. Пра жыта існуе некалькі этыялагічных сюжэтаў, як лічыцца, больш позняга паходжання. Згодна з адной этыялагічнай легендай, жытам людзі абавязаны сабакам. Яно быццам бы пайшло з таго каласка, што Бог кінуў па просьбе галодных сабак, якія разарвалі каласок, а адно зерне трапіла ў зямлю і вырасла буйное жыта, з якога намалацілі бочку зерня. З таго часу ў людзей і з’явілася жыта.

Другая легенда тлумачыць, чаму жыта зрабілася дробным: вінаваты ў гэтым чорт. Калі Бог першы раз пасеяў жыта на зямлі, яно радзілася буйным, як боб, з вялікімі каласамі. Аднак чорт прыдумаў гнаць з жыта гарэлку – божы дар перарабляць у атруту. З тых часоў жыта стала дробным.

У трэцяй легендзе віна ўскладаецца на людзей, якія не шанавалі божую ласку. Цяпер паважаюць хлеб, а раней, калі хлеба было шмат, яго кавалкі валяліся ўсюды: пад нагамі, на дварэ, у хляве. Нічога дзіўнага, што з-за такой непавагі да хлеба Бог адабраў яго ў людзей. Калі кот і сабака пачалі прасіць у Бога хлеба, то ён пашкадаваў іх і даў па каласку. З тых каласкоў жыта зноў развялося, і людзі пачалі шанаваць хлеб [8].

У традыцыйнай беларускай культуры жыта раўназначна багаццю, раю. Нездарма назва «рай» захавалася ў жніўнай абраднасці і абрадавых райковых песнях [5, с. 74].

Уся жніўная абраднасць суправаджалася адпаведнымі песнямі. Цыкл песень амаль цалкам належыць жанчынам. Жнеі спявалі непасрэдна за працай і ў час адпачынку, ідучы дадому, за бяседным сталом пасля жніва талакою [6, с. 197]. Прыклад жніўнай песні, запісаны ў 2020 г. аўтарам у аг. Хаціслаў (Маларыцкі р-н, Брэсцкая вобл.):

А в нашого господару сівэнькі,  
А вон гістыв па полю, як сокыв.  
А вон гістыв па полю, дай грае,  
Дай додому жынчыкы забырае.  
Ідзі, ідзі, жынчыку, додому,  
Вы гулялы цілэ літу па полю.  
Вы гулялы цілэ літу шчэй з Жнэва,  
Нэ боліла голівунька, нэ спэна.  
Тобі будэ хто-нэбуць пра доле прэ,  
Як молодкай домы сэдэты.  
Ой, до конца, жынчыкы, до конца,  
Ой, збірэмосё додому за сонцам.

Важнае месца ў гадавым цыкле каляндарнай абраднасці займаюць восеньскія святы і абрады. Паводле Н. С. Гілевіча, «восеньскія песні замыкалі сабой гадавое кола каляндарна-абрадавай паэзіі. Яны прыпадалі на перыяд, калі сяляне, закончыўшы працу ў полі, абмалочвалі на таках збожжа, мялі лён, збіралі ў лесе познія ягады і грыбы, пачыналі ладзіць вяселлі, рыхтаваліся да зімы. Спяваліся восеньскія песні часцей за ўсё жанчынамі і дзяўчатамі на так званых «супрадках» доўгімі асеннімі вечарамі. Многія з такіх песень захавалі ў сваім вобразным змесце рэшткі міфалагічнай даўніны (напрыклад, песні пра «вядзьмедзьку», пра «ластавіцу-перапёлачку»). Іншыя, відавочна пазнейшага паходжання, заключаюць у сабе матывы звычайныя для сямейна-бытавой лірыкі: перажыванні маладой дзяўчыны ў чаканні блізкага вяселля, прадчуванне хуткага развітання з домам, жыццё жанчыны замужам. Восеньскія песні складаюць нацыянальную спецыфіку песеннай творчасці беларускага народа» [6].

Восеньская абраднасць завяршаецца Піліпаўскім пастом, які доўжыцца да Каляд.

Вядома, што напярэдадні Раства ладзілася святочная Пысна куцця, дзе абавязковай стравой з'яўлялася ўласна куцця – каша з абдзёртага ячменю, ячных ці пярловых круп, прыгатаваная з алеем ці мёдам, салодкай падлівай з цёртага маку. На Заходнім Палессі куццю маглі зрабіць з зерня з першага зажыначнага снапа, які прыносілі ў хату і часткова церабілі на куццю [1, с. 101]. Куцця да змяркання стаяла на покуці ў гаршку, пад

ніз якога клалі сена, а зверху накрывалі хлебам: «На куццю прыносілі сена на покуць і на стол слалі сена пад настольнік, і клалі грошы пад сянцо, каб вяліся» [11, с. 34]. Звычай падсцілаць сена тлумачылі наступным чынам: «Коляда приехала на сивых конях, а коням трэба сина» [10, с. 120]. На Брэстчыне, як і паўсюдна, імкнуліся на першую вячэру прыгатаваць 12 постных страў: «Бо дванаццаць апосталаў у Бога і дванаццаць потраў на Коляду». Варылі кампот з яблык, груш [11, с. 35].

З першай зоркай уся сям'я збіралася на святочную вячэру, якая, па меркаванні Ю. Кучвальскай, «сімвалізуе пачатак, мяжу, уваходжанне ў асаблівы, сакральны час» [4, с. 208]. Спаць у гэту ноч забаранялася (як і на памежнай тэрыторыі Украіны). За сталом прытрымліваліся пэўнага этыкету: абавязкова перад вячэрай запальвалі свечку і чыталі малітву. Асабліва шанавалі за сталом старэйшых і гаспадара. Адпаведныя традыцыі паводзін спрыялі ўмацаванню сям'і. У гэты дзень таксама ўшаноўвалі памерлых продкаў: для іх на падвакенцах пакідалі аладкі, якія з раніцы аддавалі сабакам. Звязанне надыходу Каляд з салярным міфам і культам продкаў [2, с. 119] уласціва не толькі абраднасці Заходняга Палесся, але і Украінскаму Палесся. Увогуле, значная частка вучэнняў аб ахвярадаўствах была прымеркаваная ахвяраваннем дароў духам памерлых продкаў. Як адзначаў Э. Б. Тайлар, «... у прымітыўных людзей абстрактная грань паміж душой і бажанствам знікае, бо ў іх часта боскія чалавечыя душы бываюць тымі самымі бажанствамі, якія прымаюць ахвяры» [9, с. 494]. Дадзенае выказванне ярка адлюстроўвае разуменне ахвяры і ў заходнепалескай каляднай абраднасці.

Па многіх апісаннях славянскага каляднага абраду вядомы адносна кароткія заклінальныя тэксты, скіраваныя да стыхій (марозу, ветру, хмары), дзікіх звяроў і птушак, душ нябожчыкаў, нячыстай сілы. Яны маюць форму запрашэння на вячэру, куццю, кашу, гарох [10, с. 443]. Напрыклад, у некаторых раёнах Брэстчыны заклікалі мароз куццю есці [3, с. 211], каб ён «даў добрае літо, зіму снежную». Аналагічны абрад выконваўся і на Панямонні (Смаргонскі раён). Сустракаецца ён таксама ва Украіне (Зарэчанскі раён) [2, с. 123]. Гэта аўтаномны рытуал (мікраабрад) у складзе абраднасці святочнай каляднай вячэры. Як і ў выпадку з замовамі, рытуальнымі дыялогамі, пажаданнямі, мы маем справу не проста з вербальным тэкстам, а з тэк-

стам-абрадам, тэкстам-рытуалам, прычым вербальны і рытуальны бакі складаюць арганічнае адзінства. Іх размежаванне ў прынцыпе немагчыма. Справа не толькі ў немагчымасці семантычнага тлумачэння аднаго без другога, але і ў іх структурным узаемапранікненні і дадатковым функцыянальным размеркаванні: адзін і той жа змест у некаторых традыцыях адлюстроўваецца ў словах, а ў іншых – у дзеяннях. Рытуальны акт запрашэння можа мець від моўнай формулы тыпу «Мароз, мароз, ходзі куцьцю есці! А в Петровку не бувай, бо будом пугамі секці!» (Заходняе Палессе), а можа выказвацца толькі дзеяннем – вынясеннем ежы з хаты, паднясеннем яе да акна, дзвярэй, выкладаннем ласунка ў рытуальна значных месцах, нават пры поўнай адсутнасці вербальнага складальніка. Сам моўны тэкст можа быць больш-менш поўным. Напрыклад: «Мароз, мароз, хадзі ійшчу есці. Зімой бувай, а летам не бувай, ячмень ні зьядай, а то прыўяжам да ігрушы й пабрываем вушы» [7, с. 74]. Памерлых клікалі так: «Дедушка, бабушка, прыглашаем вас на гушчу» [Там жа]. Некаторыя элементы не заўсёды могуць быць вытлумачаны ў межах самога тэксту і патрабуюць выхаду за яго межы ў агульны кантэкст [10, с. 444].

З гэтага вынікае, што першая калядная куцця надзялялася звышнатуральнай сілай, бо яна аб'ядноўвала разам свет жывых і свет памерлых, а таксама праз абраднасць першай куцці адбывалася камунікацыя са звышнатуральнымі міфалагічнымі істотамі і сіламі прыроды.

Падводзячы вынікі, трэба адзначыць, што зерне з зажыначнага снапа мае важнае семантычнае значэнне, бо выступае як сімвал плоднасці, жыцця, багацця і дабрабыту. Менавіта таму на Заходнім Палессі традыцыя рабіць першую куццю на Раство з дабаўленнем дадзенага зерня захоўваецца і да нашых дзён.

1. Давидюк, В. Колись була Коляда / В. Давидюк // Поліська дома : фольклор.-діалектол. зб. / упорядкув.: В. Ф. Давидюк, Г. Л. Аркушин. – Луцьк, 1991. – Вип. 1. – С. 99–106.

2. Етнокультура Рівненського Полісся / Рівнен. обл. центр нар. творчості, Етнокультур. центр «Веснянка» Рівнен. міськ. Палацу дітей та молоді ; упоряд. В. Ковальчук. – Рівне : Палац дітей та молоді, 2009. – 375 с.

3. Карскі, Я. Ф. Беларусы / Я. Ф. Карскі. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2001. – 637 с.

4. Кучвальская, Ю. М. Калядная абраднасць у традыцыйнай культуры Заходняга Палесся: асаблівасці семантыкі / Ю. М. Кучвальская // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі : зб. арт. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск, 2016. – Вып. 21. – С. 207–212.

5. Легенды і паданні / Акад. навук БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору ; склад.: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі ; рэдкал.: В. К. Бандарчык [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 542 с.

6. Песні народных свят і абрадаў : зб. / уклад., прадм. і рэд. Н. С. Гілевіча. – Мінск : Выд-ва Беларус. дзярж. ун-та, 1974. – 461 с.

7. Полесский этнолингвистический сборник : материалы и исслед. / Акад. наук СССР, Ин-т славяноведения и балканистики ; редкол.: Н. И. Толстой (отв. ред.) [и др.]. – М. : Наука, 1983. – 288 с.

8. Салавей, Л. Жыта / Л. Салавей // Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч ; рэдкал.: С. Санько (наук. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2004. – С. 175.

9. Тайлор, Э. Б. Первобытная культура : пер. с англ. / Э. Б. Тайлор. – М. : Политиздат, 1989. – 572 с.

10. Толстая, С. М. Полесский народный календарь / С. М. Толстая. – М. : Индрик, 2005. – 599 с.

11. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў : у 6 т. / ідэя і агул. рэд. Т. Б. Варфаламеева. – Мінск : Выш. шк., 2001–2013. – Т. 4, кн. 1 : Брэсцкае Палессе / В. І. Басько [і інш.]. – 2008. – 559 с.

*Я. С. Шаўчэнка,  
Цэнтр даследаванняў беларускай культуры,  
мовы і літаратуры НАН Беларусі,  
г. Мінск*

## **ДА ПЫТАННЯ АБ УПЛЫВЕ НАРОДНЫХ ВЕДАЎ БЕЛАРУСАЎ ПРА ДЗІКАРОСЛЫЯ РАСЛІНЫ НА СУЧАСНЫЯ ЭТНАКУЛЬТУРНЫЯ ПРАЦЭСЫ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ**

Значэнне расліннага свету, у тым ліку і свету дзікарослых раслін, для сучаснага грамадства цяжка пераацаніць. Нельга абмінуць увагай уплыў народных ведаў пра дзікарослыя расліны на ўнутраныя этнакультурныя працэсы ў Рэспубліцы Беларусь. У дадзеным выпадку, веды пра дзікарослыя расліны свет выступаюць кансалідуючым грамадства інструментам і садзейнічаюць умацаванню як этнічнай, так і экалагічнай самасвядо-